

Верланов Ю.Ю.,  
канд. екон. наук,  
декан економічного факультету

## ОСВІТНІ ТРАДИЦІЇ КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКОЇ АКАДЕМІЇ

Відомо, що Києво-Могилянська Академія займала протягом десятка років місце провідного закладу освіти і культури на території Південно-Східної Європи. За увесь час існування з стін Академії вийшло багато видатних діячів вітчизняної та зарубіжної культури, науки та політики. Чим була обумовлена поява серед вихованців Києво-Могилянської Академії Стефана Яворського, Лазаря Барановича, Феофана Прокоповича, гуманіста, поета і філософа Григорія Сковороди, відомого лікаря Данила Самойловича, художника Григорія Левицького та багатьох інших видатних людей? Відповідь на це питання полягає у визначенні факторів, які забезпечили вихованцям Академії такий високий рівень освіти.

Для того, щоб не виникало термінологічного непорозуміння в оцінках нашої спроби відповісти на це питання, вважаємо за доцільне звернутися до визначення окремих понять, що стосуються питань, які розглядаються. Визначення термінів і їх взаємних зв'язків є невід'ємним елементом будь-якого дослідження. Це тим більш важливо, коли йдеться про основні, базові поняття, які традиційно широко використовуються в текстах.

Простий аналіз перших 30 сторінок 12 наукових текстів - доповідей адміністраторів, більше, науковців, що працюють в галузі так званої вищої освіти (Див.: Порівняльний аналіз...), - показує, що термін "освіта" використовувався авторами 154 рази. Найбільша кількість використань припадає на словосполучення "вища освіта" - 59 разів. У інших випадках термін застосовувався в дещо різних контекстах: "стандарт освіти", а також "якість", "зміст", "характеристика" (20); "рівень освіти" і пов'язане з цим (19); "ступені освіти" без врахування "вищої освіти" (17); "система освіти" (15) і просто освіта - "сучасна", "наша", "платна" (14). Цікаво, що середня на одну доповідь частота застосування терміну дорівнювала 13, в тому числі: представниками системи управління і науково-дослідної сфери - 15, представниками київських вузів - 14, а представниками інших вузів України - 9.

Жодна з цих доповідей не подає власне авторське, чи загальне трактування поняття "освіта". Проведений аналіз свідчить також про те, що термін "освіта" не завжди використовується в однаковому розумінні навіть фахівцями. Тому в подальшому викладі будемо розглядати "освіту" як *систему універсальних знань вищого рівня<sup>1</sup>, які стосуються загальних законів будови і взаємозв'язків, процесів і структурних уявлень про об'єкти природи, існуючі в дійсності, або в абстрактному мисленні.*

Можна погодитися з використанням терміну "навчання" для позначення процесу здобуття знань. Продуктом навчання може бути як освіта, так і система професійних знань і навичок, які набуваються в інженерно-технічних, а також галузевих навчальних закладах. На відміну від освіти універсальної<sup>2</sup>, цей рівень постає як комплекс професійних знань про конкретний об'єкт суспільно-природничих відносин.

Суб'єктом здобуття знань у всі часи була і є людина, тому можна стверджувати, що існує певна загальна морфологія процесу навчання, якій властивий незмінний у всі часи перелік системних компонентів. Це, насамперед, філософська компонента (як розуміння соціальної функції і змісту освіти), методична (як склад, ієрархія і структура навчальних планів), дидактична (як система уявлень про закономірності процесів трансляції і отримання знань) і організаційна (як взаємообумовлена сукупність засобів навчання) компоненти.

Оскільки нема інших припущень, аксіоматично зауважимо, що високі показники освітньої діяльності Академії обумовлювала органічна будова складових частин концепції освіти, в якій були сплетені провідна філософська ідея з рефлексійною позицією, ефективна дидактична база й чіткі організаційні відносини.

Відносно наведених уявлень розглянемо концептуальні засади діяльності Києво-Могилянської Академії.

Спроба ретроспективного аналізу взагалі є не дуже вдячною справою. До того ж це потребує серйозного знайомства з першоджерелами, однак навіть вони можуть не нести в собі достатньо необхідної інформації для того, щоб робити ґрунтовні наукові висновки. Враховуючи це, зупинемося тільки на гіпотетичних припущеннях, які відповідають питанням, що розглядаються.

1. *Філософська компонента* освітньої концепції Києво-Могилянської Академії знаходить своє відображення в підставах, за якими у студентів формувалося прагнення здобувати знання. За різних обставин в окремі історичні періоди дійсно може спостерігатися різке підвищення інтересу до навчання. Серед чинників такого явища можна було б виділити природний потяг людей до здобуття знань, питання кар'єри, особливості соціальної стратифікації суспільства тощо. Зауважимо, що час існування Києво-Могилянської Академії занадто тривалий, щоб ефективність її освітньої діяльності можна було б віднести тільки за рахунок впливу цих факторів.

Які ж чинники зумовили високу освітню активність в Україні? Значною мірою це може бути пояснено специфічною історичною ситуацією - сукупністю обставин, що склалися в ті часи. В дослідженнях зустрічаються різні оцінки того, що відбувалося на початку XVI ст. (Г.Флоровський, В.Горський).

Найбільш імпонує висновок про те, що з першої третини XVII ст. майже до кінця XVIII ст. в Україні панувало так зване українське барокко. Ця філософська концепція стала збагаченим національними традиціями Раннім просвітництвом - синтезом двох західних філософських течій: Гуманізму та Реформації (В.Горський). Ведучою максимою Раннього просвітництва була залежність суспільного прогресу від поширення освіти. Зрозуміло, що в умовах панування цієї філософської ідеї прагнення молоді були природно спрямовані на здобуття знань. Цікавим виглядає також і висновок про те, що проникненню західних філософських ідей в Україну сприяло зростання національної самосвідомості українського народу (В. Горський), це, в свою чергу, можна оцінювати як вплив 150-річної історії вільного козацтва.

Таким чином, можна припустити, що головним фактором, який довгий час обумовлював значний рівень освітньої діяльності майже єдиного в Україні високого навчального закладу, був вплив гуманістичних філософських ідей Раннього просвітництва, які ставили освіту на одну з найвищих позицій соціального прогресу.

2. Важливо те, що розуміння ролі освіти і її суті створювало засади для змістовної орієнтації інших компонент процесу освіти. Так формувалися склад, ієрархія і структура навчальних планів Києво-Могилянської Академії. Значною мірою на сутність *методичного компонента* впливав багаторічний досвід католицьких навчальних закладів (М.Грушевський). Ще детальніше висловлюється про це Г.Флоровський.<sup>3</sup>

Навчання в академії провадилося за чотирма групами дисциплін:

а) 1-4 класи - гуманітарної підготовки (В.Горський), яка включала вивчення шести, а згодом і більше, мов (латинської, грецької, старослов'янської, української книжної, польської тощо) і арифметики, геометрії та музики. Це, так би мовити, була загальноосвітня підготовка, бо контингент, що надходив до академії, не був достатньо підготовлений до навчання. Крім того вважалося, що знання мов поширює коло спілкування і створює можливості для опанування наук (З.Хижняк);

б) 5-6 класи - поетики, як мистецтва складання віршів і риторики, як вміння майстерно висловлювати свої думки (З.Хижняк). Цілком логічно, що після вивчення мов студентам пропонувалося дізнатися як майстерно їх використовувати;

в) 7-8 класи - філософії, яка містила в собі три складові частини (З.Хижняк): *логіку*, або розумову філософію, де розглядалися загальні закони і форми людського мислення; *фізику*, або "природну" філософію, предмет якої складали - матерія, форма, природа, мистецтво, а також космологія, астрономія, психологія і методологія; *метафізику*, як вчення про основи буття;

г) 9-12 класи - теології, або систематичного викладу вчення про віру, яке обґрунтовує його істинність і необхідність для людини.<sup>4</sup>

Як видно, перший етап навчання в Академії був спрямований на розвиток у студентів лінгвістичних здібностей з метою формування у них здатності до ефективних комунікацій. Центральне місце в методичному компоненті освіти посідала філософія - засіб інтелектуального пізнання людини і природи як сукупності ідеальних сутностей, що репрезентують у світі вище буття (В.Горський). Філософію, до речі, студенти починали вивчати після опанування логіки, тобто знаряддя пізнання.

Зауважимо, що розглянуті джерела інформації про методичні засади навчання в Академії однозначно свідчать про те, що за всі часи її існування студенти не вивчали нічого такого, що можна було б віднести до суто професійних у нашому розумінні знань чи умінь.

3. На жаль, нам не вдалося знайти чітко узагальненої формули, яка б передавала зміст системи уявлень про закономірності процесів трансляції і отримання знань, що була властива освітянській діяльності Академії. Але деякі моменти *дидактики* привертають до себе особливу увагу.

**По-перше**, при вивченні мов в Академії прагнули створити так зване мовне середовище. Студенти мали розмовляти, наприклад, латинською мовою не тільки з професорами, а й між собою. До порушників застосовували різноманітні покарання (З.Хижняк). Потрібно сказати, що студенти Академії вільно володіли латинською і ще декількома мовами.

**По-друге**, процес опанування тією чи іншою дисципліною обов'язково передбачав зворотну творчу активність студентів. Так, вивчення риторики супроводжувалося складанням віршованих творів<sup>5</sup>, участю у роботі академічного театру тощо.

**По-третє,** могутнім знаряддям у дидактичному сенсі було використання диспутів як публічних демонстрацій студентами отриманих знань та здібностей до визначення понять, до побудови суджень і аргументації. В практиці Києво-Могилянської Академії використовувалися тижневі диспути, що пов'язувалися з тим матеріалом, який було розглянуто за тиждень. Наприкінці кожного року урочисто, в присутності значних посадових осіб, провадилися річні диспути.

Взагалі така форма навчання розглядалась Академію як найважливіший засіб засвоєння знань (З.Хижняк) і суттєво впливала на інтелектуальний розвиток студентів. Не випадковими тому були покарання студентів, що не брали участі у дискусіях. Форму відкритих диспутів мав також і захист підсумкових робіт, що готувалися кожного семестру студентами філософських та богословських класів.

**По-четверте,** в кінці кожного дня перед тим, як заснути, студенти обов'язково повинні були звітувати собі про підсумки дня. Це було загальним правилом Академії. Воно, разом із застосуванням диспутів, було призначено для формування у студентів рефлексійного мислення, тобто здатності робити предметом міркування і не матеріальні об'єкти, а самі результати і зміст розумової діяльності. Завдяки цьому змінювалася в напрямку зростання самосвідомості і соціальна позиція молодих людей.

Таким чином, увагу привертає те, що дидактичні засади функціонування Академії були проникнуті ідеями виховання творчої, інтелектуально розвиненої особистості, яка була б здатна до самоосвіти.

4. *Організаційний устрій* Академії мало чим відрізняється від того, що зустрічається в сучасних навчальних закладах. Деякі незначні відмінності пов'язані з особливостями історичного періоду, тому їх аналіз виходить за рамки питань, що розглядаються.

Привертає увагу наявність в Академії чітких і зрозумілих організаційних процедур, які застосовувалися в процесі навчання і поза ним. Так, для всіх студентів були впроваджені обов'язкові правила поведінки, наприклад, сон у визначений час, однакового крою вбрання, заборона брати участь у бійках та ін.

Друга важлива властивість організації функціонування Академії полягала у формуванні і підтриманні організаційних цінностей, які базувалися на принципах дотримання прав особистості і взаємної поваги, демократії та гуманізму, відкритості і цілеспрямованості. Цілком природно, що цінностям була підпорядкована система заохочення та покарання, а не навпаки.

Деякі суперечить знайомий нам принцип "закріплення кадрів" тій практиці щорічних перевиборів професорів, що існувала в Академії. Справа в тому, що викладацький склад "закріплювався" не формальними рішеннями адміністрації, а особистою позицією кожного професора відносно освітньої діяльності Академії, її організаційної філософії та відносно студентів і колег.

Такими є деякі головні організаційні засади діяльності Академії, що вирізняють цей культурно-освітній заклад.

Наш заклад є філією Києво-Могилянської Академії і тому треба до кінця усвідомлювати, що назвою закладу питання про сутність концептуальних засад нашої діяльності вже вирішено. Це питання відродження освітніх традицій Києво-Могилянської Академії. Зрозуміло, що вони залишаться традиціями минулого, якщо спадщина Академії не буде усвідомлена нами і не буде відтворена в нашій практичній діяльності. Дана робота - це тільки

спроба з'ясувати сутність деяких аспектів минулого, щоб, якщо це взагалі можна буде зробити, транслювати їх на теперішні.

Відродження освітніх традицій, як і всяке відродження, у всі часи було і є надскладним завданням, тому постає питання про те, чи доцільно змінювати існуючі відносини, що і формувалися в Україні протягом практично всього XIX ст. Мабуть, доцільно, адже просте порівняння сучасного стану навчання з історичними свідченнями про діяльність Києво-Могилянської Академії є демонстрацією "ціни тієї простоти, яка зневажає орієнтирами філософської логіки" (В.Кемеров), додамо, вітчизняної історії.

<sup>1</sup> Це відповідає самій назві "Києво-Могилянська Академія", бо первісний факт існування академії - це заснування Платоном у IV ст. до н.е. *філософської школи*, названої на ім'я міфічного героя Академа.

<sup>2</sup> Це відповідає семантичному уявленню про освіту *університетського* рівня.

<sup>3</sup> "Но и весь планъ общаго образования был снятъ с езуитскаго образца, и учебники были приняты тѣ же, ... Весь распорядок школьной жизни, всѣ приемы и средства преподавания были тѣ же, что и въ Коллегахъ или Академахъ иностранныхъ. Языкъ преподаваня былъ латинскій, и всего хуже было поставлено преподаване греческаго..."

<sup>4</sup> Майже до самого кінця XVII ст. богослов'я не викладалося в Києво-Могилянській Академії як окрема дисципліна, а деякі її теми входили до курсу філософії (Г.Флоровський).

<sup>5</sup> Не тільки риторики, бо "... взагалі жодній дисципліні не присвячували в Києво-Могилянській Академії стільки віршованих і прозових творів, як логіці" (В.Горський).

#### Література.

1. Порівняльний аналіз сучасних систем вищої освіти в реформуванні вищої школи України. Міжнародна наукова конференція.- К.:, 1996.
2. Горський В.С. Історія української філософії.- К.:, 1996.
3. Хижняк З.. Києво-Могилянська Академія. - К.:, 1988.
4. Грушевський М.С. Ілюстрована історія України. - К.:, 1993.
5. Прот. Г.Флоровський. Пути русского богословия. - К.:, 1991.
6. Кемеров В.. Проблема личности: методология исследования и жизненный смысл. - М.:, 1977.

Шкварець В.П.,  
доктор іст. наук,  
професор МФ НаУКМА

## ПЕТРО МОГИЛА - ВИДАТНИЙ ПОЛІТИЧНИЙ, ЦЕРКОВНИЙ І ОСВІТНІЙ ДІЯЧ УКРАЇНИ, МИТРОПОЛИТ КИЇВСЬКИЙ, ГАЛИЦЬКИЙ І ВСІЄЇ РУСИ

За рішенням ЮНЕСКО світова громадськість відзначає 400-річчя від дня народження незгасного світоча української культури, видатного релігійного діяча й просвітителя, якій вніс величезний внесок у розвиток української церкви, а відтак і Української держави саме напередодні Визвольної війни під проводом Б. Хмельницького, митрополита Київського, Галицького і всієї Русі, засновника Києво-Могилянської Академії, автора Требника,